

ПІСЛЯ ГОЛОДОМОРУ: НАСЛІДКИ

Голодомор забрав мільйони людських життів. Страшні обставини злочину та зумисна політика приховування його наслідків унеможливають встановлення точної кількості вбитих голодом невинних людей у 1932-1933 рр. і вичерпного поіменного списку жертв.

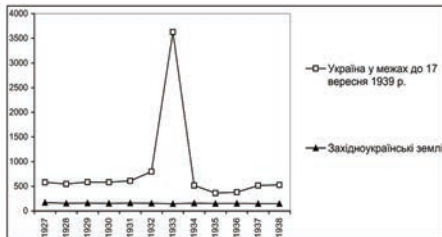
Наслідком злочину геноциду, окрім фізичного вбивства мільйонів людей, стало руйнування традиційного українського устрою життя. Голод став зброєю масового біологічного знищення українців, на довгі десятиліття порушив генетичний фонд народу, призвів до морально-психологічних змін у свідомості українців. За висновком Джеймса Мейса, внаслідок геноциду українське суспільство стало, і значною мі-

рою залишається досі, травмованим постгеноцидним суспільством.

Голодомор зруйнував безліч сімей через смертність, депортації, міграції у пошуках їжі. За невиконання хлібозаготівель як покарання іноді навіть розлучали подружжя.

Голодомор повністю зруйнував весь доголодоморний український світ, який так і не вдалося відновити. Традиційна культура та народні звичаї зазнали деформації. Голодомор повністю змінив звичний порядок господарювання на селі. Держава конфіскувала віками виборювану землю. На десятки років українські селяни були зведені до становища безправних колгоспників, позбавлених паспортів та пенсій.

Чисельність померлих в Україні, тис.осіб

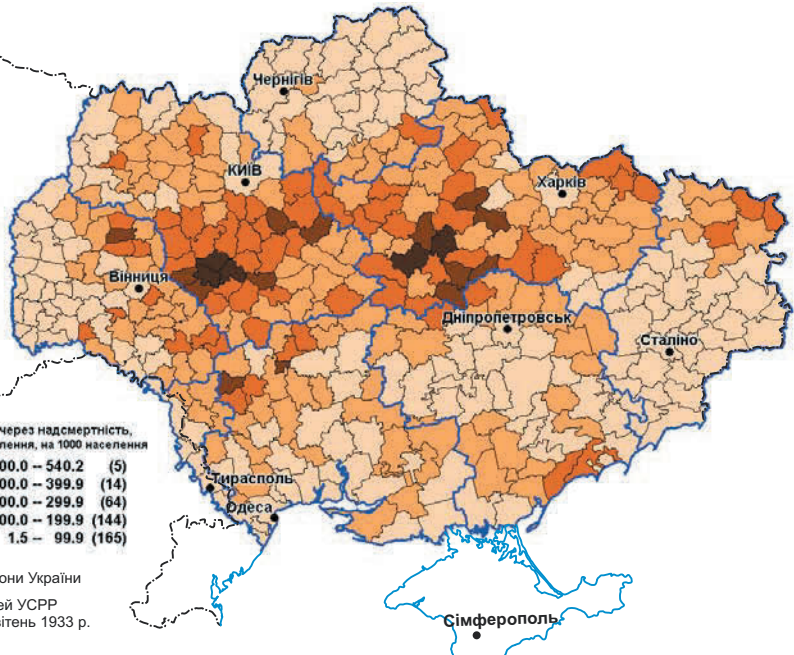
Діаграма «Чисельність померлих в Україні у 1927-38 рр.»

**У ЧЕРВНІ 1933 РОКУ
В УКРАЇНІ ПОМИРАЛО:**
ЩОДОБИ – 34560 ОСІБ
ЩОГОДИНИ – 1440 ОСІБ
ЩОХВИЛИНИ – 24 ОСОБИ

Втрати через надсмертність, всі поселення, на 1000 населення

400,0 – 540,2	(5)
300,0 – 399,9	(14)
200,0 – 299,9	(64)
100,0 – 199,9	(144)
1,5 – 99,9	(165)

--- сучасні кордони України
— межі областей УСРР станом на квітень 1933 р.

Надсмертність в Україні у 1933 р. (за матеріалами Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України). Карта є результатом дослідження наукового колективу в складі: О. Воловина (Університет Північної Кароліни), О. Рудницький, Н. Левчук, П. Шевчук, А. Савчук (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України) у рамках проекту «Атлас Голодомору», що розробляється Українським науковим інститутом Гарвардського університету. Природний рівень смертності в УСРР наприкінці 1920-х рр. (до Голодомору) становив 18–20 смертей на 1000 осіб

Опір українського села було зламано. Голодні люди прийняли продуктову допомогу з рук держави, а за це були змушені проявити повну лояльність та покірність до влади. Страх повторення Голодомору так і не полишив людей, які його пережили. З'явилися байдужість та політична апатія до громадських справ. Головне – мати хоча б трохи харчів, щоб прогледувати себе та родину.

Психологічними наслідками Голодомору стали почуття вини та сорому. Люди відчували провинку за те, що не змогли врятувати рідних, сором за аморальні вчинки, які чинилися задля виживання.

Проте Голодомор 1932-33 рр. не зміг остаточно перетворити українців на «совєтських людей». Попіл репресованих, загиблих, померлих родичів стукотів у серцях багатьох українців. Опір комуністичному режиму тривав і в наступні десятиліття. Його підсумком стали результати Всеукраїнського референдуму 1991 р., на якому понад 90 % українців підтримали незалежність Батьківщини.

Пам'ятний знак, встановлений на місці вимерлого під час Голодомору хутора. Канівський район Черкаської області. На таблиці напис: «На цьому місці до 1933 р. було житло сім'ї Федора та Мар'яни Гладких, які померли від голоду і покійся тут у власному погребі. Хоронить по-християнськи було нікому – голод викосив навколишню оселі. Життя знищено, земля осиротіла...»

Вимерле село. Фото А. Вінербергера, 1933 р.

Могили на околиці Харкова Фото А. Вінербергера, 1933 р.

Фото жертв комуністичного голоду, опубліковані у європейських виданнях у 1933 р.

Померлі від голоду на вулицях Харкова – столиці УСРР. Фото А. Вінербергера, 1933 р.

Запис акту про смерть 19-річного Андрія Остапенка у травні 1933 р., із зазначенням причини смерті – «курбаїнець»

ЗАПИС АКТУ ПРО СМЕРТЬ

1. Прізвище померлого: Остапенко Ім'я померлого: Андрій Місце народження: Сторожинське

2. Ім'я матері померлого (ім'я батька): Мар'яна (ім'я батька): Федор

3. Понеділок: 1933 рік

4. День смерті: 19 травня 1933 р.

5. Вік померлого: 19 років

6. Причина смерті: курбаїнець

7. Місце смерті: Сторожинське

8. Назва населеного пункту: Сторожинське

9. Район: Сторожинський

10. Назва сільської ради: Сторожинська

11. Підпис сільського голови: Сторожинський

12. Підпис лікаря: Сторожинський

13. Підпис фельдшера: Сторожинський

14. Підпис свідка: Сторожинський

15. Підпис сільського старости: Сторожинський

16. Підпис сільського секретаря: Сторожинський

17. Підпис сільського вчителя: Сторожинський

18. Підпис сільського фельдшера: Сторожинський

19. Підпис сільського лікаря: Сторожинський

20. Підпис сільського ветеринара: Сторожинський

21. Підпис сільського агронома: Сторожинський

22. Підпис сільського інженера: Сторожинський

23. Підпис сільського майстра: Сторожинський

24. Підпис сільського робітника: Сторожинський

25. Підпис сільського селянина: Сторожинський

26. Підпис сільського кустаря: Сторожинський

27. Підпис сільського ремісника: Сторожинський

28. Підпис сільського музиканта: Сторожинський

29. Підпис сільського артиста: Сторожинський

30. Підпис сільського діяча: Сторожинський

31. Підпис сільського громадського діяча: Сторожинський

32. Підпис сільського священика: Сторожинський

33. Підпис сільського священника: Сторожинський

34. Підпис сільського пастора: Сторожинський

35. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

36. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

37. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

38. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

39. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

40. Підпис сільського проповідника: Сторожинський

Селяни отримують пшону на трудодні у колгоспі ім. Д. Бедного, Червоноармійський район Донецької області, 1930-ті рр.

ПРАВДА ПРОБИВАЄ СОБІ ДОРОГУ

Комуністичний режим намагався приховати правду про вбивство мільйонів власних громадян у мирний час. Про смерть від голоду не писала офіційна преса, не говорили партійні функціонери. Відцензуровані газети прославляли керівництво партії за покращення життя селян.

Упродовж п'ятдесяти п'яти років публічно згадувати про голод в Україні було небезпечно. Якщо з'являлася інформація, то виключно у контексті «продовольчих труднощів», «недообліку смертей», «пріоритету в сільському господарстві».

Злочин Голодомору став найбільшим секретом радянського режиму. Але західні журналісти Малкольм Маггерідж та Гарет Джоунс побували у голодному українському селі в 1933 р. та опублікували репортажі про страшний реальність.

Українці з країн Європи та Північної Америки намагалися привернути увагу міжнародної спільноти до катастрофи, яку вчинив комуністичний режим. Після Другої світової війни в Європі та Північній Америці опубліковані перші спогади, мемуари та наукові дослідження про Голодомор. У 1953 р. американський юрист Рафаель Лемкін, який запровадив термін «геноцид», назвав Голодомор «класичним прикладом геноциду».

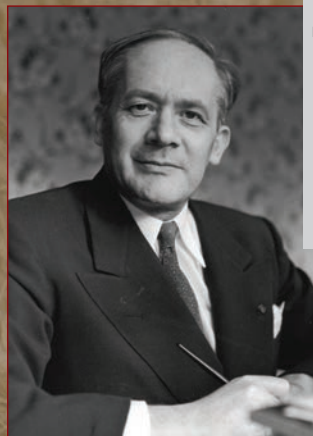
1963 р. у Нью-Йорку виходить друком роман Василя Барки «Жовтий князь». У 1970 р. в Німеччині видана заборонена в СРСР повість Василя Гроссмана «Все минає». Сьогодні ці твори є найвідомішими літературними творами про голодні 1932-1933 рр.

1983 р. у США та Канаді відбулися резонансні заходи із відзначення 50-х роковин Голодомору. Тоді ж було споруджено перший пам'ятник жертвам Голодомору 1932-33 рр. у канадському місті Едмонтоні.

Перша маніфестація на вшанування пам'яті жертв Голодомору у 15-ті роковини трагедії, організована Спільною української молоді, 14 березня 1948 р. Мюнхен, Німеччина

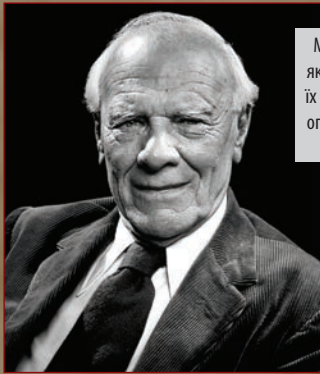
Картина Віктора Цимбала «Рік 1933». Один із найвизначніших мистецьких творів, присвячених геноциду українського народу. Зберігається в Українській вільній академії наук, Нью-Йорк (США)

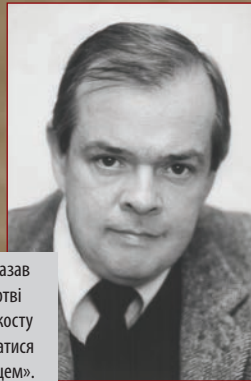
Рафаель Лемкін: «Якщо б радянську програму чекав успіх, коли б інтелігенція, священники та селяни були б винищені, Україна стала б мертвою, так наче кожного українця було б убито. Україна би втратила ту свою частину, яка, поперше, підтримує та розвиває її культуру, її спільні ідеї та вірування, а по-друге, скеровує і дає їй душу, яка робить її нацією, а не масою людей»

Роберт Конквест

Малкольм Маргерідж: «Голод – це слово, яке я чув скрізь. Селяни благали перевезти їх бодай на одну станцію, подеколи їхні тіла опухали від браку харчів і це було жахливе видовище»

Джеймс Мейс. У 1993 р. він переїхав до України. Казав про себе: «Мені судилося така доля, що ваші мертві вибрали мене. Не можна займатися історією Голокосту та не стати хоч би напівєвреєм, як не можна займатися історією Голодомору й не стати хоча б напівукраїнцем». Помер 3 травня 2004 р.

Пам'ятник «Розірваний круг життя» в Едмонтоні. Напис проголошує: «На згадку про мільйони, що загинули від Голоду геноциду, організованого в Україні радянським режимом»

1984 р. Конгрес США створює спеціальну Комісію з розслідування Голоду в Україні у складі двох сенаторів та чотирьох осіб від Палати представників. Виконавчим директором Комісії став американський історик Джеймс Мейс. Спираючись на заслухані свідчення очевидців і проведені дослідження комісія зробила висновок: «Йосиф Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932–1933 рр.». У 1988 р. Конгрес США схвалив Звіт комісії.

1986 р. виходить книга американського історика Роберта Конквеста «Жнива скорботи», яка привернула увагу до теми Голодомору західної академічної спільноти.

1988 р. за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців було створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932–33 рр., його причини, наслідки та винуватців. До її складу ввійшли юристи найвищої кваліфікації, фахівці з міжнародного та кримінального права зі Швеції, Великої Британії, Аргентини, Бельгії, Франції, США та Канади. Члени комісії визнали Голодомор 1932–33 рр. актом геноциду проти української нації.

Під впливом цих викриттів СРСР в останні роки свого існування змушений був визнати факт голоду у 1932–33 рр.

Олесь Гончар – відомий український письменник. Народився в селі Ломівка (нині – у межах міста Дніпра). Підлітком завдяки бабусі таки пережив Голодомор. Своєю першою повістю «Стокозове поле» (1936 р.) написав про Голодомор. Але її не друкували, а згодом «виправили» до невпізнання. Після того не зміг в СРСР видати жодного твору про голод. Переживання трагедії 1932–33 рр. письменник виливав на сторінках власного щоденника.

Із щоденника письменника Олеса Гончара: «Один із творів, де були згадки про голод 1933-го, з видавництва потрапив у цензуру. Довго лежить. Потім хтось вирішив-таки дізнатися: чому без руху? Цензор-мудрець пояснив так: «У мене самого вмерли з голоду брат і сестра. Але голоду... не було!» Чому? Та тому, що в жодному з документів про ті часи слово «голод» не вжито... Отже, для нас його не було, такого факту ніде не зафіксовано...»

ПОВЕРНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ ГЕНОЦИДОМ

Із послабленням комуністичного контролю над суспільним життям у другій половині 1980-х років відновлюється пам'ять про Голодомор. У 1988-89 рр. в українських селах і містах встановлені перші хрести на увічнення пам'яті убитих голодом. Дослідники починають записувати свідчення очевидців.

З 1993 р. в Україні на державному рівні відбувається вшанування безневинних жертв Голодомору. Прийнятим у 2006 р. законом «Про Голодомор 1932-33 рр. в Україні» він визнаний геноцидом українського народу. Після кримінального розслідування, проведеного Службою безпеки України, цей факт підтвердив Апеляційний суд м. Києва.

Бібліографія праць, які ґрунтуються на архівних документах, присвячених Голодомору 1932-33 рр., налічує понад 20 тисяч позицій. Записано понад 200 тис. свідчень очевидців. Усі ці матеріали доводять акт геноциду.

У листопаді 2008-го в Києві було споруджено Національний меморіал жертв Голодомору. Загалом в Україні встановлено понад 7100 меморіалів, пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених жертвам Голодомору.

Пам'ять про Голодомор стала невід'ємною частиною національної пам'яті українського народу. Щороку в четверту суботу листопада українці запалюють у вікнах свічки як символ пам'яті про вбитих голодом.

Пам'ятний знак жертвам Голодомору на Михайлівській площі в українській столиці Києві, встановлений 1993 р. Він став найбільш упізнаваним символом пам'яті про злочин геноциду комуністичного режиму проти українського народу

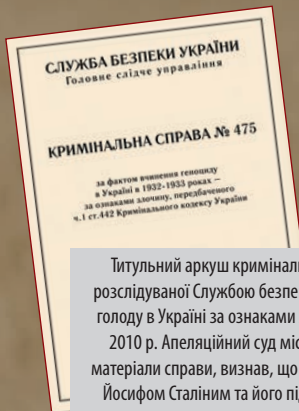
У цей день проводяться меморіальні заходи та оголошується Загальнонаціональна хвилина мовчання.

Комісія Конгресу США, що у 1985-88 рр. досліджувала голод в Україні, у своїх висновках наголосила, «Йосиф Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932-33 рр.». Висновки Комісії відкрили шлях до міжнародного визнання Голодомору геноцидом. У наступні роки Голодомор як злочин геноциду у своїх актах засудили парламенти Естонії, Австралії, Канади, Угорщини, Литви, Грузії, Польщі, Перу, Парагваю, Еквадору, Колумбії, Мексики, Латвії, Португалії, Сенат США. Також у низці країн світу рішення про засудження злочину геноциду ухвалювалися на регіональних та муніципальних рівнях.

У понад 40 містах 15 країн світу споруджені пам'ятники чи встановлені інші пам'ятні знаки на вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Проте продовжуються спроби заперечити геноцидний, антиукраїнський характер вбивства голодом у 1932-33 рр. з боку сил, які відчувають свою спадкоємність зі сталінським режимом. Україна на міжнародній арені продовжує докласти значних зусиль для поширення інформації та визнання Голодомору злочином геноциду.

Таке світове визнання буде найкращим запобіганням повторення подібних злочинів в історії людства.

Титульний аркуш кримінальної справи, відкритої і розслідуваної Службою безпеки України у 2009 р. щодо голоду в Україні за ознаками злочину геноциду. У січні 2010 р. Апеляційний суд міста Києва, розглянувши матеріали справи, визнав, що в 1932–1933 рр. в Україні Йосифом Сталіним та його підручними було вчинено злочин геноциду

Акція «Запали свічку» на Михайлівській площі м. Києва у 2006 р.

Меморіал жертв Голодомору у м. Києві, споруджений в 2008 р.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні, видана у 2008 р. 18 томів книги налічують понад 22 тисячі сторінок.

Вишгород

Хоружівка

Запоріжжя

Доброслав

Ромни

Суми

Харків

Відкриття Меморіалу жертв Голодомору у Вашингтоні, столиці США, листопад 2015 р.

Волочиськ

Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні

ЗМІСТ

ГОЛОДОМОР: ПОЯСНИТИ ТА ЗАПОБІГТИ ..	3
УКРАЇНА — САМОБУТНЯ.....	4
СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ І УКРАЇНА	6
«ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ»	8
РАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДА	10
СПРОТИВ	12
ЧОМУ ГОЛОДОМ ВБИВАЛИ УКРАЇНУ?.....	14
МЕХАНІЗМИ ГОЛОДОМОРУ	16
ХРОНІКА ВБИВСТВА ГОЛОДОМ	18
ГОЛОДОМОР: ЩО ПЕРЕЖИЛИ?	24
ЯК ВИЖИВАЛИ?.....	26
ЛЮДЯНІСТЬ В НЕЛЮДЯНИЙ ЧАС	28
ПІСЛЯ ГОЛОДОМОРУ: НАСЛІДКИ	30
ПРАВДА ПРОБИВАЄ СОБІ ДОРОГУ	32
ПОВЕРНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ ГЕНОЦИДОМ	34

